

"Tipikus életpályák – Magyarország a rendszerváltás után"
OTKA T 037353, 2002-2005
Szakmai zárójelentés¹

1. Terv és tény

Kutatásunk lényegében a pályázatban benyújtott terv szerint folyt: a *20-adikból a 21-edik századba átnyúló magyar évjáratí életpályák* gazdasági vonatkozásait kutattuk a három nagy életszakasz mentén haladva, vagyis az *iskolai végzettség, a munkaerő piaci teljesítmény és a nyugdíjas lét* közötti, időben előremutató összefüggéseket vizsgálva. A szakirodalmi fejleményeket, elméleti és módszertani újdonságokat folyamatosan követtük, de kutatásunk alapvetően *empírikus, leíró* jellegű volt. A kutatási tervvel összhangban igen nagy mennyiségű statisztikai anyagot gyűjtöttünk össze egy, általunk tartalmilag többé-kevésbé koordinált adattárba és eredményeink elsősorban ezek elemzésén alapulnak.² Hangsúlyozandó, hogy a pályázat segítségével még 2005-ben is gyarapított adattárunk távolról sincs még teljesen kiaknázva és a pályázat lezárásától függetlenül, valószínűleg további éveken át fogja kutatásainkat szolgálni.

Mindvégig erőteljes *publikációs tevékenységet* folytattunk. A jelentés végéhez csatolt jegyzékben csupán a kutatás tárgyához szorosan kapcsolódó publikációkat tüntetjük fel éves bontásban, a tételek száma több, mint 40. Ezeknek mintegy fele nyomtatásban (folyóiratcikkekben, tanulmánykötetben) jelent meg magyarul vagy angolul, körülbelül a másik fele hazai és nemzetközi konferenciákon elhangzott előadás. A kutatási tervben előirányzott, összefoglaló kötetet eredetileg egy terjedelmes kutatási zárójelentés formájában gondoltuk megvalósítani 2006 első felében. Miután kiderült, hogy ilyenre az OTKA nem tart igényt, egy sok ismétlést tartalmazó tanulmánykötet piacképessége pedig jelenleg kétségesnek mutatkozik, ezért erről lemondunk. A legutóbbi eredményeket egy most készülő folyóirat cikkben foglaljuk össze. Ennek ezévi, hazai megjelentetését a Közgazdasági Szemle vállalta, angol nyelvű publikációjára 2007-ben kerülhet sor.

Természetesen nem várható el, hogy egy négy éves kutatás előzetes terve mindent előre lásson – ha ez lehetséges lenne, már alig lenne szükség a kutató munkára. Itt a részleteket mellőzve, a tervhez képest egy fontos hiányt és egy fontos többletet említünk meg:

Hiány: Az oktatási-szakképzési *beruházások* (társadalmi, családi és egyéni költségek) *megettérülését* nem sikerült kielégítően számszerűsíteni. A beruházás eredményét, nevezetesen a munkaerő piaci bérelőnyök és ezek közvetítésével a nyugdíjak differenciáltságát be tudjuk mutatni, de az eredménynek a ráfordításokkal való makró szintű egybevetése nem bizonyult lehetségesnek, az oktatási rendszer gyakori változásai és az oktatási kiadásokra vonatkozó adatok hiányosságai miatt.

Többlet: A tervben azzal számoltunk, hogy hipotetikus, „reprezentatív” életpályákat kell majd konstruálnunk és ezek vizsgálatára kell szorítkoznunk. Ezzel szemben sikerült – számos keresztmetszeti adatforrás összekapcsolásával és becsléseken alapuló kiegészítésével – *valóságos generációs életpályák* alakulását felvázolnunk. Az elemzést igen nagy részletességgel, sok esetben évjáratí bontásban végeztük, itt azonban szemléltetésül három nagy generációs csoportot emelünk ki:

¹ Témavezető Augusztinovics Mária. Résztvevők Galla Viktória, Köllő János és Semjén András.

² Meglévő adatok összegyűjtéséről és másodfeldolgozásáról van szó. A tervben remélt elsődleges adatfelvételt az „adatpiaci” árak emelkedése, valamint a kutatási keret többszöri csökkentése és az ÁFA emelése miatt nem kerülhetett sor.

- *Nyugdíjasok.* A második világháborúig született évjáratok, amelyek még élő tagjainak túlnyomó többsége jelenleg már nyugdíjban van. Ezt a nagy generációt több csoportra bontottuk aszerint, hogy nyugdíjazásuk mikor és milyen körülmények között történt.
- *Nyugdíjhoz közeledők.* A második világháborútól az 1960-as évtized elejéig született évjáratok, amelyek mostantól 2020-ig jutnak el az öregségi nyugdíjkorhatárhoz. Munkaerő piaci pályájuk 1988-tól kezdve elég jól ismert, ennek alapján várható nyugdíj-ellátmányuk becslészerű előreszámolására is vállalkoztunk; erről fog beszámolni az említett, Közgazdasági Szemlébe szánt cikk.
- *Fiatalabbak.* Az 1960-as és 1970-es években született évjáratok, amelyek a rendszerváltozáskor pályakezdő életkorban voltak. Munkaerő piaci helyzetükről – az előző csoporthoz hasonlóan – elég sokat tudunk, de még ma is túl fiatalok ahhoz, hogy nyugdíjas életszakaszukra vonatkozó jóslásokba bocsátkozzunk.

2. Fontosabb megállapítások tézisszerűen

Az évjáratok életpályát a születéstől a többség kihalásáig eltelő, mintegy 70-80 éves időszak történelmi adottságai és eseményei határozzák meg. A nagyjából egy időben együtt élő évjáratok (évjárat-csoportok) életpályái azért és annyiban különböznek egymástól, mert és amennyiben *különböző életkorban találkoznak ugyanazon történelmi tendenciákkal és eseményekkel.* Egy adott évjáraton (csoporton) belül pedig elágaznak egymástól a *férfi- és a női pályák,* valamint mindkét nem vonatkozásában az *iskolai végzettség* különböző fokozatait megszerzettek pályái.

A történelmi hatások egyrészt fokozatosan érvényesülő tartós trendek, másrészt egyszeri, drámai hirtelenségű fordulatok. A mai Magyarországon együtt élő évjáratok pályájára egyrészt a *huszadik század modernizációs folyamatai* nyomták rá bélyegüket, (a demográfiai átmenet, a köz- és felsőoktatás térhódítása, az időskori jövedelem-ellátás intézményesülése a nyugdíjrendszer formájában), másrészt az 1990-es évek elején kezdődött *rendszerváltozás.*

2.1. Oktatás, képzettség

Az iskolai végzettséget 40 éves korban mérve azt látjuk, hogy 1920-as évek közepén született évjáratokban (a jelenlegi idősebb nyugdíjas generációban) mintegy 60 százalék 8 osztálynál kevesebbet végzett, az érettségizettek és a diplomások együttes aránya pedig még a 20 százalékot sem érte el. A 40 éves korig átlagosan elvégzett osztályok száma hatvan év alatt 7.6-ról 11.8-ra emelkedett. Így a 20. század végefelé, 1980 körül született évjáratokban (a most fiatal keresőkorúak között) 40 éves korukban, vagyis *2020 körül,* a 8 osztályt el nem végzettek aránya már jelentéktelen lesz, de a csak 8 osztállyal rendelkezők aránya még mindig majdnem 25 százalékot, *a 12 osztálynál kevesebbet végzettek aránya pedig közel 50 százalékot fog kitenni.*

A jelentős 20. századi modernizáció ellenére tehát **a népesség átlagos iskolai végzettsége** a 21. század elején még mindig nem fog megfelelni a kor kihívásainak. A jelentős közép- és felsőfokú expanzió dacára még ma is sok fiatal lép ki olyan alacsony iskolai végzettséggel az iskolarendszerekből, ami a sikeres munkapiaci illeszkedés gátja lesz mind rövid, mind pedig közép és hosszú távon. Az iskolai végzettség nagymértékben behatárolja azt is, ki milyen mértékben képes a felnőttképzésbe bekapcsolódni, és abból profitálni. A csupán általános iskolai végzettséggel rendelkezők (akik esetében pedig a felnőttképzésnek a legtöbb behoznivalója volna) bekapcsolódása a felnőttképzésbe mindenütt átlag alatti, de Magyarországon különösen éles ez a különbség: annak az esélye, hogy valaki egy adott évben felnőttképzésben vegyen részt általános iskolai végzettséggel, csupán harmada az átlagosnak.

Ugyanakkor a nyolcvanas években kezdődött, jelenleg is tartó **felsőoktatási expanziót** keresleti oldalról a felsőfokú végzettségek foglalkoztatási előnyei mellett a rendszerváltás után megnövekedett és tartósan magas kereseti prémiumok, a jó egyéni megtérülési ráták, és a korábban mesterségesen alacsonyan tartott felsőfokú beiskolázás miatti felhalmozott kielégítetlen kereslet (túljelentkezések, elhalasztott beiskolázási szándékok) is segítettek megalapozni. Kínálati oldalról az államilag finanszírozott létszámkeretek emelkedése mellett a kilencvenes évek közepén bevezetett „normatív” (hallgatói alapú) finanszírozási rendszer szerepe volt ebben jelentős, ami közvetlenül érdekelte a felsőoktatási intézményeket államilag finanszírozott hallgatói létszámuk bővítésében. A normatívának a fajlagos költségek változásaitól elszakadó változtatgatása növelte az intézmények ráutaltságát a magánfinanszírozási forrásokra - ez a költségtérítéses képzések részarányának fokozatos bővülését eredményezte az állami felsőoktatási intézményekben is. A felsőoktatásban tanuló hallgatók körében fokozatosan emelkedett a költségtérítéses képzésekben tanulók aránya

A jövőre vonatkozóan előre látható, hogy **a munkaerő képzettségével szemben támasztott követelmények** emelkednek (úgynevezett. upskilling) mind a gazdaság egészében, mind pedig az egyes szakmákon belül. A szakmatartalomnak a tudás-intenzív technológiai változás miatt bekövetkező változásai a fejlett országokban növelik a gazdaság felsőfokú végzettségű munkaerő iránti igényét. Emellett a felsőfokú képzettségűek kínálatnővekedése hatására bizonyos mértékig egy kiszorítási hatás is megfigyelhető: a magasabban iskolázottak kiszoríthatják az alacsonyabban iskolázottakat. Nyugaton ezzel a tudásintenzitást növelő folyamattal párhuzamosan, bár annál jóval kisebb mértékben, zajlik egyes szakmák egyszerűbb és olcsóbb betanított munkával történő helyettesítése is (deskilling). Magyarországon ez ellen hathat, hogy az alacsonyabb iskolázottságúak alapkészségek tekintetében nagyon gyengék, illetve az, ha a munkaerő-piac rugalmatlan szabályozása (pl. minimálbér) nem engedi meg az alacsony képzettségű munkaerő bérének termelékenységhez való igazítását. Következésképpen nálunk az *upskilling* hatása a *deskilling*gel szemben várhatóan még inkább meghatározó lesz, mint nyugaton.

2.2. Munkapiac

A rendszerváltozásnak az életpályák változását leginkább meghatározó folyamata a **foglalkoztatottság** drámai mértékű csökkenése és szerkezetének gyors átalakulása volt. A foglalkoztatottak száma 1990-től 1996-ig közel egy millió fővel, 20 százalékkal csökkent; ezt 2001-ig alig százezer fős növekedés mérsékelte. Az átmenet vége felé a munkavállalási korú, nem tanuló népességnek már csak a kétharmada állt munkában. Az ezredfordulót követően a foglalkoztatási ráta alacsony – az EU átlagtól majdnem tíz százalékponttal elmaradó – szinten stabilizálódott.

Az aggregált foglalkoztatottság csökkenése a demográfiailag indokoltnál sokkal nagyobb arányú *generáció-váltással* párosult. 1990 és 2001 között valamennyi 1970-ig született (vagyis a rendszerváltozáskor 20 évesnél idősebb) évjában csökkent a foglalkoztatottak száma, összességében 1.7 millió fővel. Ez a zuhanás nagyrészt lezajlott az 1990-es évtized első éveiben, de az idősebb évjában 1996 és 2001 között is folytatódott. Egyidejűleg több, mint 800 ezer 1970 után született új foglalkoztatott lépett be a munkaerőpiacra. Ez utóbbi beáramlás mérsékeltnak tekinthető az 1970-80 között még 150-160 ezer fős születésszámokhoz viszonyítva és egyrészt jelzi a közép- és felsőoktatási expanziót, másrészt azonban a fiatalok – különösen az alacsony képzettségűek – elhelyezkedési nehézségeire utal. Mindenesetre, a nagyarányú generációs csere *nem a fiatalok „benyomulásával” magyarázható, hanem az idősebb generációk munkahely-vesztésével.*

Az 1937 előtt született évjáratok 1996-ra már szinte teljesen eltűntek a munkaerőpiacról; ők ezalatt betöltötték vagy megközelítették a nyugdíjkorhatárt. A legnagyobb veszteséget az 1990-ben 47-52 éves, 1938-43 között született korcsoport szenvedte el: foglalkoztatottsági rátájuk az 1990. évi 83 százalékról 1996-ra 38 százalékra zuhant, közöttük a legfeljebb 8 általánost végzetek rátája 78-ról 27 százalékra, a középfokú végzettségűeké megfeleződött és még a felsőfokú végzettségűeknek is csak 71 százaléka volt 1996-ban foglalkoztatott.

Az általánosan csökkenő foglalkoztatás közepette a vezetők és értelmiségiek, illetve a szolgáltatási foglalkozásúak esetében még a foglalkoztatottak abszolút létszáma is nőtt. A szerkezetváltozás a képzettség, a tudás munkapiaci felértékelődésével járt együtt, elsősorban a fiatalabb korosztályokban. *A szakképzetlen és iskolázatlan munka kereslete drámai mértékben lecsökkent.* Ezt a tendenciát a képzetlen munka tőkével való helyettesítésére ösztönző bérpolitika is erősítette.

Ennek megfelelően, a megrázkódtatás mértékében minden generációban rendkívül nagy különbségek mutatkoznak iskolai végzettség szerint. *Száz diplomásból 88 dolgozott 1998-ban,* ami nemzetközi összehasonlításban kifejezetten magas arány, úgy, hogy közülük 80 egyszer sem vált egy hónapnál hosszabb időre munkanélkülivé a megelőző nyolc évben. A másik végleten, a *szakképzetlen* (nyolc osztályt vagy annál kevesebbet végzett) munkásoknál ezzel szemben azt látjuk, hogy csak egyharmaduk maradt állásban anélkül, hogy munkanélkülivé vált volna, és összességében is kevesebb, mint a felük dolgozott 1998-ban. Majdnem az egyharmaduk tűnt el a piacról anélkül, hogy valaha is munkanélküliként regisztrálták volna. Az alacsony iskolázottak foglalkoztatási lemaradása olyan fokú, hogy alapvetően ez magyarázza az aggregált foglalkoztatás tartósan alacsony szintjét.

A gazdasági életpályákat a foglalkoztatottság mellett a **nettó reálbérek** alakulása is döntően befolyásolta. 1989-től 1996-ig a nettó reálbér kerekén 25 százalékkal, háromnegyedére csökkent és csak 2002-ben érte el az 1989. évi színvonalat, miközben a GDP 1996-ban már növekedőben volt és 1999-ben ráállt a rendszerváltozás előtti szintre. A bérekben is rendkívül *széles olló* nyílt a különböző iskolázottságú rétegek között. Az 1980-as évek közepén a szakmunkások átlagosan 13, az érettségizettek 16, a diplomások pedig 65 százalékkal kerestek többet, mint a szakképzetlen munkások. A 2000-es évtized elejére ezek a bérelőnyök 15, illetve 54, illetve 225 százalékra változtak.

Az *átlagos diplomásbér* gyors relatív növekedése elsősorban a fiatal korosztályokat érintette és a korábban alig elképzelhető, *magas kezdő fizetéseknek* tulajdonítható. Az 1989. évi keresztmetszeti bérprofil szerint 40-45 éves kor között a felsőfokú végzettségű férfiak bére már elérte a 30 éves korúak béreinek másfélszeresét, 50 éves korban annak 160 százalékát és közvetlenül a nyugdíjkorhatár (60 év) előtt megközelítette a kétszeresét. Ezzel szemben 2001-ben 30 és 60 éves kor között a diplomás férfiak relatív (nemzetgazdasági átlaghoz viszonyított) keresete lényegében azonos szinten mozgott. Ez a tapasztalattal korábban együtt járó *senioritási hatás* megszűnését, a „régis tudás” leértékelődését jelentette. Az 1944-ben született diplomás férfiak 55 éves korukra, az 1950-ben születettek 50, az 1956-ban születettek pedig már 43 éves korukra visszaestek relatív bérük 30 éves kori színvonalára.

A *képzetlenek* és a *szakmunkások* átlagos bére egymáshoz viszonyítva alig módosult, de alapvetően leértékelődött az érettségihez, és különösen a felsőfokú végzettséghez képest. E két csoport között nagyszabású *helyettesítési folyamat* zajlott le, alapvetően szakmunkás végzettségűek foglalták el a képzetlenek helyét szinte minden fizikai foglalkozásban. A folyamat mögött részben a képzettség iránti igény növekedése állt, de hozzájárult az is, hogy az érettségivel nem rendelkezők, közöttük a szakmunkások is Magyarországon és más volt szocialista országokban lényegesen rosszabb írás-olvasási képességekkel rendelkeznek, mint a hasonló

iskolázottságú nyugat-európai társaik, és ez megnehezíti, hogy elhelyezkedjenek a zömmel a tercier szektorban keletkező új munkahelyeken. A helyettesítési folyamat fő kiváltója azonban az egyre kisebb számban rendelkezésre álló kétkezi munkahelyekért folyó verseny volt. A két réteg közötti versengést elkerülhetetlenné tette, hogy a szakmunkás iskolákban végzetek – képzésük és korábbi munkatapasztalatuk jellege folytán – maguk sem tudtak és tudnak könnyen elhelyezkedni olyan munkahelyeken, ahol írás-olvasási képességekre, a fogyasztókkal való kapcsolattartásra van szükség.

A *szakmunkások bérelőnye* olyan foglalkozásokban apadt a leggyorsabban, ahol az általános iskolát végzetek „lecserélése” nem járt az érettségizettek növekvő beáramlásával is, ahol tehát nem a képzettség iránti igény valós növekedése működött, hanem csupán a szakmunkások által támasztott verseny. Ezzel szemben az olyan fizikai foglalkozásokban, ahová érettségizettek is beáramlottak, emelkedett a szakmunkásképzőt végzetek relatív bére is, amely tehát rugalmasan reagált az egyes foglalkozásokban végbement szerkezeti változásokra, míg a nyolc osztályt végzeteké teljesen merevnek bizonyult. Ebben valószínűleg komoly szerepet játszik a széles értelemben vett munkanélküli segélyezés és 2001-től egyre inkább a minimálbér-szabályozás.

A férfi és női pályák közötti különbségekre itt most nem térünk ki részletesen, mert kutatásunk során egyébként is jól ismert tendenciákat figyelhettünk meg: a női foglalkoztatottság csökkenése valamivel kisebb mértékű volt, mint a férfiaké. és csökkent a nők kereseti hátránya a férfiakkal szemben. Mindebben feltehetőleg az is jelentős szerepet játszott, hogy a nők között nagyobb a diplomások, és főként az érettségizettek aránya, mint a férfiak között.

Összefoglalóan megállapítható tehát, hogy a foglalkoztatottsági színvonal drámai csökkenése és a bérarányok változása elsősorban az idősebb évfázatokot és a képzetlen, vagy alacsony képzettségű rétegeket érintette. A munkaerőpiacról kiszorultak számára visszatérési esély lényegében nem adódott és az elveszített bérelőnyök vissza nem szerezhetőnek bizonyultak.

2.3. A nyugdíj

A foglalkoztatottság és a nyugdíj közötti összefüggés alapos elemzésének legfőbb akadálya, hogy a nyugdíjasok iskolai végzettségét nem tartják nyilván. Népszámlálási adatokból tudjuk, hogy a *rokkant nyugdíjasok* között sokkal nagyobb a képzetlenek és kisebb a diplomások aránya, mint a foglalkoztatottak között; az *öregségi nyugdíjasok* körében hasonló, de sokkal kisebb mértékű aránytalanságok és változások tapasztalhatók. A népszámlálás azonban csak létszámokat rögzít; a nyugdíjazáskor elismert biztosítási teljesítményt (szolgálati évek száma, beszámított keresetek) és a nyugellátás színvonalát nem. Ezért a továbbiakban az iskolai végzettség differenciáló hatását nem tudjuk vizsgálni.

Az életpálya **nyugdíjas szakaszának kezdetét** elvben a törvényes korhatár szabályozza, a tények azonban mást mutatnak. 1989 és 1996 között a férfiak korhatára 60 év volt, a nőké 55 év. Ez idő alatt a *tényleges öregségi nyugdíjba vonulás korcentruma* (a nyugdíjba vonulók átlagos életkora) a férfiaknál 59.1 évről 57.4 évre, a nőknél 55.3 évről 53.8 évre csökkent. A kormányok tudatosan használták a nyugdíjrendszert a munkaerő-piaci nehézségek részleges levezetésére. 1996 óta a férfiak korhatára viszonylag gyorsan 62 évre emelkedett, a nőké – a fokozatos emelkedés menetében - 2004-ben éppen 60 év volt. 2004-re a férfiak korcentruma vissza is emelkedett 59 évre, vagyis már majdnem eléri az 1989-es szintet, a nőké 57.1 évre nőtt, azaz még 1989-hez képest is valamivel több, mint 3 évet. A *tényleges korcentrum* azonban még most is *mindkét nemnél mintegy három évvel elmarad a „törvényes” korhatártól.*

A „korkedvezményes” foglalkozások (bányászok, pilóták, stb.) művelői kevesen vannak ahhoz, hogy a korcentrumot érdemben befolyásolják. A döntő tényező az

úgynevezett „előrehozott nyugdíj”, amely lehetővé teszi a nyugdíjba vonulást a korhatár elérése előtt 2-3 évvel, megfelelő mennyiségű szolgálati év birtokában, minimális veszteséggel. Akik elérik az „előrehozott” korhatárt, azoknak a túlnyomó többsége azonnal nyugdíjba megy. Ezek általában a sok szolgálati évvel és viszonylag magas keresettel rendelkezők. Akik még „maradnak” egy-két-három évig, azok a „szegényebbek”, kevesebb szolgálati évvel és alacsonyabb keresettel.

Az öregségi nyugdíj azonban minden kedvezmény és előrehozás mellett is csak bizonyos életkortól lehetséges. Ennél nyitottabb menekülési útvonal volt a *rokkantsági nyugdíjazás*. Például az 1950-ben születettek között 50 éves korban már 13, 55 éves korban pedig 24 százalék rokkant nyugdíjas volt. Valószínűsíthetjük, hogy a rokkant nyugdíjasok számának és arányának drámai növekedését elsősorban a 8 általánost végzeteknek, kisebb részben pedig a szakmunkásoknak a munkaerőpiacról való kiszorulása okozta.

A kereső szakaszból a nyugdíjas szakaszba való átmenetet tehát legkevesbé a törvényes korhatár, sokkal inkább a foglalkoztatottság és a nyugdíjrendszer kiegészítő szabályai határozzák meg. A nyugdíjba vonulók további életminősége azonban nem az átmenet életkorától, hanem a megállapított *induló nyugdíjtól*, majd annak a későbbi „indexelésétől”, évenkénti emelésétől függ.

A magyar nyugdíjrendszer elveit tekintve biztosítási jellegű, így az induló nyugdíjat elsősorban a *biztosítási teljesítménynek* kellene meghatároznia, ami durva közelítésben a szolgálati évek számának és az 1988-tól kezdve beszámított átlagos keresetnek a szorzatával mérhetünk. Ugyanakkor a rendszerbe számos egyenlősítő, *újraelosztási elem* volt beépítve, mint például a keresetek sávosan csökkenő beszámítása, a kevesebb szolgálati év erősebb jutalmazása a többel szemben, és nem utolsó sorban a garantált nyugdíj minimum. Ezek, az időszakonként, néha évente változó *módosító tényezőkkel* együtt a nyugdíjak arányait jelentősen eltérítették a biztosítási teljesítmények közötti arányoktól.

Az arányeltérítést egyszerű modell segítségével vizsgáltuk. A reálbérek és reálnyugdíjak változását kiszűrendő, sem a kereseteket, sem a nyugdíjakat nem nominális, nem is reálértékben vettük számításba, hanem a beszámított keresetet a nyugdíjazás kori nemzetgazdasági átlagbér, a 2005. januári nyugdíjat pedig a 2004 évi átlagbér százalékában, azaz *relatív módon* határoztuk meg. A szolgálati évek és a relatív kereset szorzatát egy *nyugdíj-pontnak* nevezzük. A pontok száma tehát az egyének, illetve csoportjaik *relatív biztosítási teljesítményét* fejezi ki. A 2005. évi relatív nyugdíjat ehhez viszonyítva (ezzel osztva) olyan *skála-tényezőt* kaptunk, amely megmutatja, hogy a relatív biztosítási teljesítmény hogyan érvényesül, milyen „*hozamot*” eredményez a 2005 évi nyugdíj-ellátásban. A csoport-specifikus skála-tényezők összehasonlítása arra is rámutat, hogy milyen mértékű és irányú újraelosztás valósult meg idáig a nyugdíjrendszerben.

A rendszerváltozáson átívelő nyugdíjazási pályák nagyjából három korcsoportra bonthatók és ezeken belül a férfiak és a nők pályái (valamint az öregségi és a rokkant nyugdíjazottak pályái) jelentős különbségeket mutatnak. Az *1931 előtt született* évjáratok 1990-ben már túlnyomó többségükben nyugdíjban voltak, teljesítményük és skála-tényezőjük ebben az értelemben referenciaként szolgál a rendszerváltozást követő folyamatok méréséhez. Az *1932-37 között születettek* 1990 és 1996 között érték el a tényleges korcentrumot, illetve a törvényes korhatárt, tömeges nyugdíjazásuk ebben a periódusban következett be. Az *1938-43 között születettek* pedig 1990-ben még csak 47-52 évesek voltak, 2004-ig viszont a törvényes korhatárt már sokan betöltötték, az előrehozás lehetőségét pedig mind elérték. Ezt a három korcsoportot hasonlítjuk össze röviden a továbbiakban, mindig az idősebbektől a fiatalabbak felé haladva. Itt most csak az öregségi nyugdíjazottakat tekintjük.

A biztosítási teljesítmény két tényezője, a szolgálati évek száma és a relatív beszámított kereset tekintetében a férfiaknál ellentétes, a nőknél viszont egy irányba ható változások mutatkoznak. A *szolgálati évek száma* mindkét nemnél emelkedett, a fiatalabbak felé haladva a férfiaknál több, mint két évvel (37-ről 39 fölé), a nőknél azonban közel nyolc évvel (24 és fél évről 32 évre). Ez ellentmondani látszik annak, hogy a tényleges nyugdíjba vonulási korcentrum 1990 és 1996 között csökkent, ennek hatását azonban túlkompenzálta a növekvő számú „múltból hozott”, 1989-ig megszerzett szolgálati év, ami a foglalkoztatottságnak a korábbi évtizedekben bekövetkezett jelentős emelkedésével magyarázható, különösen a nők esetében. A szolgálati évek tehát a biztosítási teljesítmény növekedése irányában hatottak. Ezzel szemben a *relatív keresetek a férfiaknál* 106 százalékról 93-94 százalékra csökkentek, elsősorban a bérprofil gyors változása, a szenioritási előny elvesztése miatt, de hozzájárult ehhez az is, hogy az utolsó, legjobb évek keresetének korábbi figyelembevételét felváltotta az 1988-tól számított, tehát évente egy évvel növekvő kereseti időszak beszámítása. A *nőknél* is érvényesült ugyanez a két tényező, mégis erősen javultak a relatív keresetek, az 1926-31-esek 65 százalékos szintjéről a fiatalabbaknál 73-75 százalékra. Csak valószínűsíthető, hogy a nők között nagyobb és erősen növekvő volt az érettségizettek és diplomások aránya, előnyükre dolgozott tehát a képzettség szerint szétnyúló kereseti olló.

A két tényező együttes hatására a biztosítási teljesítményt mérő *nyugdíj-pontok* száma a férfiaknál csökkent, a nőknél növekedett az idősebbektől a fiatalabb nyugdíjba vonulók felé haladva. Meglepő módon viszont *ellentétes irányban mozdult el a teljesítmény hozamát mérő skála-tényező*: a férfiaknál valamelyest javult, a nőknél számottevő mértékben romlott. A jelenleg adható egyetlen lehetséges magyarázat, hogy a nyugdíjrendszerbe beépített egyenlősítő tényezők az alacsonyabb teljesítményt jobban honorálták, mint a magasabbat. Márpedig a nők biztosítási teljesítménye az 1931-ig született „öreges” között átlagosan 16 nyugdíjpont volt a férfiak 39 pontjával szemben, míg az 1938-43-as évjáratokban már 24 a férfiak 37 pontjával szemben. A nők munkaerő piaci hátrányának (alacsonyabb foglalkoztatás és alacsonyabb bérek) mérséklődése tehát egyben mérsékelte a nyugdíjrendszerben előnyükre szolgáló újraelosztási „nyereséget” is. Mindezek a jelenségek azonban még további, alapos elemzésre szorulnak, többek között vizsgálendő az eltérően változó férfi és női korhatár, az eltérő várható élettartam, és sok más tényező szerepe.

Terjedelmi korlátok miatt itt nem térünk ki a rokkant nyugdíjazásban tapasztalt, részben hasonló, részben eltérő jelenségekre, amelyek szintén magyarázatra várnak. Nem foglalkozhatunk a nyugdíjak „indexelésének”, azaz évenkénti emelésének hatásával sem, bár erre vonatkozó számításokat végeztünk, de nem végleges eredménnyel.

További fontos feladat az 1943 után születettek között a 2020-ig nyugdíjazandók nyugdíj kilátásainak becslése, figyelemmel a nyugdíjrendszer folyamatban lévő és törvénybe iktatott, további változásaira is.

E hátralévő elemzéseket feladatunknak tekintjük és a pályázat lezárulása ellenére a munkát folytatni fogjuk.

"Tipikus életpályák – Magyarország a rendszerváltás után"
OTKA T 037353, 2002-2005
A kutatásban résztvevők publikációs jegyzéke

2002

AUGUSZTINOVICS, M. 2002. Issues in Pension System Design. *International Social Security Review*, 2002 No. 1.

AUGUSZTINOVICS, M. et alia, 2002. The Hungarian Pension System Before and After the 1998 Reform. In: Elaine Fultz (ed), *Pension Reform in Central and Eastern Europe, Volume 1, Restructuring with Privatization: Case Studies of Hungary and Poland*. Budapest, International Labour Office, 2002.

AUGUSZTINOVICS Mária 2002. A nyugdíjrendszerekről. *Magyar Tudomány* 2002. 4. Pp 447-460.

AUGUSZTINOVICS, M. 2002. Activity and pension rights - the case of transition in Hungary. Paper presented at the COST A13. *Changing Labour Markets, Welfare Policies and Citizenship, Working Group: Unemployment, Malta, Nov.1-2, 2002.*

AUGUSZTINOVICS, M. 2002. The earning-contribution-benefit links in European Pension Systems. Paper presented at the European regional meeting of the International Social Security Association, 13-15 November 2002, Budapest.

AUGUSZTINOVICS, M. 2002. The Hungarian pension reform in 1998. Invited paper presented at the Seminar on 'Pension Restructuring in EU-Accession Countries', organized by the International Labour Organization, the Cyprian and the Spanish Government on 21-22 March 2002, Nicosia, Cyprus.

AUGUSZTINOVICS Mária - GÁL Róbert Iván -MATITS Ágnes - MÁTÉ Levente - SIMONOVITS András -STAHL János. A magyar nyugdíjrendszer az 1998-as reform előtt és után. *Közgazdasági Szemle* 2002. Június.

GALLA, V. 2002. Microsimulation as a tool for analyzing welfare issues. Paper presented at the COST A13. *Changing Labour Markets, Welfare Policies and Citizenship, Working Group: Unemployment, Malta, Nov.1-2, 2002.*

KÖLLŐ, J.: Economic Transformation and the Return to Human Capital – Hungary 1986-1999, with G. Kertesi, in: *The Economics of Skill Obsolescence* (eds. Mayhew, G. Pfann, Van Loo), *Research in Labor Economics, Vol. 23*, Elsevier, 2002

KÖLLŐ János: In Focus: Wages, hét fejezet szerzője és szerkesztő, in: *The Hungarian Labour Market, IE, Budapest, 2002*

KÖLLŐ János: In Focus: Income Support for the Jobless, öt fejezet szerzője, in: *The Hungarian Labour Market, IE, Budapest, 2002*

KÖLLŐ János: Az ingázási költségek szerepe a regionális munkanélküliségi különbségek fenntartásában, *BWP, 2002/2*

KÖLLŐ J.: Labour Demand with Heterogeneous Labour Inputs, with G. Kertesi, *BWP, 2002/5*

SEMJÉN András: Normatív finanszírozás: Merre van előre? I. *Magyar felsőoktatás, 2002/7* 53-54 Normatív finanszírozás: Merre van előre? II. *Magyar felsőoktatás, 2002/8* 53-54

2003

AUGUSZTINOVICS, M. 2003. European Pension Systems - The Real Challenge of the 21st century. In: Danny Pieters (ed). European Social Security and Global Politics, Kluwer Law International, pp. 301-321.

AUGUSZTINOVICS, M. 2003. The Hungarian Pension System - Problems and Challenges. Paper presented at the Hungarian National Seminar on Adequate and Sustainable Pension Systems, 10 July 2003, Budapest.

AUGUSZTINOVICS, M. 2003. The Case of Hungary. Paper presented at the World Bank-Trade Unions Meeting on Pension Reform, 21-23 May 2003, Washington D.C.

AUGUSZTINOVICS, M. 2003. A legnagyobb kihívás a munkaerőpiac. Előadás a Népesedési Kormánybizottság és a Magyar Tudományos Akadémia által rendezett, 'Válaszúton. A népesedéspolitika helyzete a XXI. század elején' című konferencián, 2003. szept. 25-26, Budapest.

AUGUSZTINOVICS, M. 2003. Mi fenyegeti a nyugdíjrendszereket? Előadás 'A magyar nyugdíjrendszer további reformjának lehetséges útjai' c. konferencián, BKAE 2003 okt 16, Budapest.

AUGUSZTINOVICS, M. 2003. Az életpálya kutatásról. Előadás a 'Gazdaságpolitikai kihívások' című konferencián, Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Kar, 2003 nov 14, Debrecen.

AUGUSZTINOVICS, M. 2003. Nyugdíjterhek és a nyugdíjrendszer reformjai. Előadás az ESZCSM, a KSH, és a Magyar Statisztikai Társaság által rendezett 'Öregek és öregedés - Az időskorúak élete és életkörülményei' című konferencián, 2003. November 19, Budapest.

2004

AUGUSZTINOVICS Mária 2004. A következő 75 év kihívásai. Előadás az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság által rendezett, 'A nyugdíjbiztosítás 75 éve' című konferencián, 2004 április 16, Budapest.

AUGUSZTINOVICS, M. 2004. Pension reform in Hungary: historical developments, estimated results and prospects. Paper presented at the seminar of the Council of Europe on 'Pension reforms in Eastern and Central Europe', 3-5 June 2004, Budapest.

AUGUSZTINOVICS Mária 2004. Népeség, foglalkoztatottság, nyugdíjrendszer – kihívások. Előadás a Magyar Közgazdasági Társaság 42. Közgazdász Vándorgyűlésén, 2004. augusztus 26-28, Eger.

AUGUSZTINOVICS, M. 2004. Pension reform in Hungary – an update on trends and events since the 2002 ILO studies. Paper presented at the ILO conference on 'Recent Developments in Pension Restructuring in Central and Eastern Europe', 9-10 December 2004, Budapest.

GALLA Viktória 2004. Deliverable 13: Income and social policy in relation to competitive pressure. Country report: Hungary, EU-5 framework, COMPPRESS WP 4. The effect of competitive pressure on income distribution and social policy; public perception, attitudes and norms. Co-ordinator: Halpern, László IE-HAS.

KÖLLŐ János 2004: Erős, de kicsi - A magyar munkaerőpiacról, Café Babel, 2004/4

Kertesi Gábor - KÖLLŐ János 2004: Felsőoktatási expanzió, "diplomás munkanélküliség", és a diplomák értéke, OFA, Budapest.

Balla Katalin - Kertesi Gábor - KÖLLŐ János - Simonovits András 2004: Privatizáció, támogatás és foglalkoztatás, MTA KTI, kézirat

SEMJÉN András 2004. Finanszírozási csatornák. Állami támogatás a felsőoktatásban. In Temesi József szerk.: Finanszírozás és gazdálkodás a felsőoktatásban. Aula kiadó, Budapest

SEMJÉN András 2004. Tandíj-dilemmák és megoldások: üzenet a palackban, Felsőoktatási reformok című rendezvény, Budapest, 2004.04.26, szervezők: PH Felsőoktatási Kutatóintézet és a Magyar Szociológiai Társaság Oktatásszociológiai Szakosztálya.

SEMJÉN András 2004. Munkaerőkereslet és állami finanszírozású felsőoktatás Magyarországon: van-e illeszkedési probléma (korreferátum Varga Júlia előadásához). Munkapiac és tudásalapú társadalom a XXI. Században c. konferencia, Szirák, 2004.11.5-6, MTA KTI - MTA Munkatudományi Bizottsága.

SEMJÉN András 2004. A felsőoktatás finanszírozása Európában, Heller Szakmai Hét, Budapest, 2004.11.17-19, Corvinus Egyetem Heller Farkas Szakkollégium

2005

AUGUSZTINOVICS Mária 2005. Népeség, foglalkoztatottság, nyugdíj. Közgazdasági Szemle 2005. május.

AUGUSZTINOVICS, M. 2005. Pension Dichotomies. In: New and revised approaches to social protection in Europe. Social Security Documentation No.29, International Social Security Association, Geneva.

AUGUSZTINOVICS Mária 2005. Népeség, foglalkoztatottság, nyugdíjrendszer – kihívások. In: Sorsfordító esztendő, a 42. Közgazdász-vándorgyűlés előadásai. Magyar Közgazdasági Társaság 2005.

AUGUSZTINOVICS Mária 2005. Foglalkoztatottság és nyugdíjrendszer. Előadás a Heller Farkas szakmai héten, Corvinus Egyetem Budapest, 2005 nov 18.

KÖLLŐ János - Nacsa Beáta 2005. Flexibility and Security in the Labour Market - Hungary's Experience, International Labour Organization, Geneva, 2005, with Beáta Nacsa

KÖLLŐ János Wage Bargaining, Privatisation, Ability to Pay and Outside Options in Hungary, *Post-Communist Economies*, 17, 4, pp.465-483, 2005, with Tomasz Mickiewicz

KÖLLŐ János A felsőoktatási expanzió munkaerő-piaci következményei, Budapest Munkagazdasági Füzetek, MTA KTI - Corvinus, Budapest, 2005/4, Kertesi Gáborral

SEMJÉN András (2005), A közoktatás hatékonysága: a gazdaság és a munkaerőpiac elvárásai (a magyar oktatási rendszer külső hatékonysága) Kormányzás, Közpénzügyek, Szabályozás 2005/1, (74 - 93. o.)

SEMJÉN András 2005, Az oktatási rendszer külső hatékonysága: a gazdaság és a munkaerőpiac elvárásai, in: Hermann Zoltán (szerk.) Hatékonysági problémák a közoktatásban, Tények és érvek, Országos Közoktatási Intézet, Budapest, pp. 11-34, 185 o

2006

AUGUSZTINOVICS Mária 2006. Az életpálya szakaszai – nyugdíjrendszer. Előadás az „ÖREGEDÉS – ÖREGSÉG” című konferencián, Központi Statisztikai Hivatal és Magyar Statisztikai Társaság, Budapest, 2006. június 8.

AUGUSZTINOVICS Mária 2006. The Missing Pillar. In: Elaine Fultz (ed) „Pension Reform in the Baltic States”, International Labour Office 2006.

Balla Katalin - KÖLLŐ János - Simonovits András 2006: Transzformációs sokk heterogén munkaerőpiacon. Közgazdasági Szemle 2006. június.